

bruges meget plads på at forklare, hvordan man foretager en procentberegning. Hertil kommer hyppige gentagelser. Således nævnes det utroligt mange gange, at fremdragnings- og bearbejdelse af kvantitative data er meget tidsrøvende og kræver stor omhu, og efter en gentagelse (s. 158) gøres der for en sikkerheds skyld opmærksom på, at det behøver man ikke at forklare endnu en gang. En betydelig sproglig stramning af teksten ville have gjort bogen langt mere læselig, end tilfældet er i den foreliggende form.

Disse skavanker forhindrer imidlertid ikke, at bogen flere steder indeholder vigtige synspunkter med hensyn til brugen af kvantitativt demografisk materiale – om end de ikke altid er så nye og originale, som forfatterne gerne vil gøre dem til, og det er værdifuldt, at der på et internationalt tilgængeligt sprog bliver gjort rede for, hvor omfattende den svensk-finske dødsårsagsstatistik i det 18. århundrede er.

Den ovennævnte regionale undersøgelse fra Skåne og Blekinge, der dog kun er baseret på en bearbejdelse af 125 provstitabeller, er et godt eksempel på de muligheder, der ligger i en udnyttelse af dette materiale. Den viser trods det beskedne materiale klart vigtige forhold til bestemmelse af dødelighedsniveauet i et førindustrielt europæisk samfund. Man kunne dog have ønsket sig, at de forbehold af kildekritisk art, der er fremhævet i kapitlet om kildematerialet, også var kommet klarere frem her. I undersøgelsen anvendes de samtidige provstitabeller, der deler de døde op efter køn, dødsalder, dødsårsag og døds måned. Spørgsmålet er imidlertid, hvor godt disse tabeller afspejler de faktiske demografiske begivenheder med hensyn til antallet af døde og deres aldersfordeling. Andre undersøgelser af samtidig offentlig indsamlet statistik giver grund til at antage, at der meget vel kan være systematiske skævheder i et materiale af denne art. Noget sådant bør – som forfatterne nævner andetsteds i bogen – ikke betyde, at man afstår fra at bruge materialet, men det kræver afgjort kontrolundersøgelser ved brug af kilder, der ligger nærmere ved de demografiske begivenheder, således at man kan gøre sig en eventuel skævheds natur klar og tage hensyn til denne i fortolkningen af tallene, og dette synes ikke at være sket i bogen.

Et værdifuldt aspekt ved bogen er – som ved en del nyere undersøgelser inden for fransk historisk demografi – dens tværvidevidenskabelige karakter. Bogens tre bidragydere er henholdsvis historiker, læge og edb-programmør.

Historisk demografi er i disse år en meget hurtigt ekspanderende gren af socialhistorien, og den leder forskeren ind på så forskellige former for menneskelig adfærd og for samspil mellem mennesket og det omgivende milieu, at en normal historikeruddannelse ikke slår til, når det drejer sig om at analysere det anvendte kildemateriale.

Hans Chr. Johansen

Wilh. Abel: Massenarmut und Hungerkrisen im vorindustriellen Europa. Versuch einer Synopsis. Verlag Paul Parey, Hamburg u. Berlin, 1974. 427 s. DM 85.

I sit debutarbejde, »Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13. bis zum 19. Jahrhundert« (1935, nyudgave 1966; jf. HT 12. r. III, 1968–69, s. 268–70) helligede Wilh. Abel sig fortrinsvis det centraleuropæiske landbrugs produktions- og afsætningsvilkår, men med hensyntagen til konjunkturforløbets langtidsvirkninger for realløn og købekraft. Hans bog blev straks – og er vedblivende – et hovedværk, men det er også blevet udsat for berettiget kritik, fordi Abel ikke i tilstrækkeligt omfang tog hensyn til konsumtionssiden, til beskæftigelsesforhold o.s.v., og fordi hans metodik undertiden næsten nødvendigvis måtte øve vold mod enkeltheder i udviklingsforløbet (jf. f. eks. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1971).

I sin nye bog vender Wilh. Abel sig udtrykkeligt mod samtidens og eftertidens påstand om, at 1800-tallets pauperisme og armod ensidigt skulde være et produkt af industriens vækst og betoner tværtimod betydningen af samspillet mellem den langsigtede forarmelsesproces, som (med afbrydelser) indledes med 1500-tallets befolkningsvækst og prisstigninger, og på den anden side virkningerne af de subsistenskriser og hungerkatastrofer, der ramte Europa med korte intervaller helt frem til 1800-tallet. Den regionaliserede produktionsstruktur og deraf følgende underbeskæftigelse gjorde befolkningen helt afhængig af høstudfaldet på lokalt plan på en måde, som en moderne europæer måske vanskeligt kan forestille sig, men som jo ikke destomindre stadig hører til dagligdagens realiteter i andre dele af verden.

Fra historiografiske synspunkter har Wilh. Abels forskningsarbejde utvivlsomt en snæver – og givetvis frugtbar – forbindelse med 1930'ernes kriser og vor egen tids globale forsynings- og befolkningsproblemer. Hans arbejdsmetode er udpræget analytisk; undertiden måske hårdhændet, men under alle omstændigheder positivt provokerende ved sin konfrontation af agrarproduktion, konjunkturforløb, befolkningsforhold og konsumtionsvilkår og ved sine problemformuleringer. Uanset om denne bog (som forf. bemærker i sin indledning) bliver hans »letztes grösseren Werk«, står den sammen med »Agrarkrisen und Agrarkonjunktur« som et hovedværk i moderne, europæisk forskning; et værk, som den historiske forskning næppe foreløbig bliver færdig med.

E. Ladewig Petersen

Lars Herlitz: Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden. Akademisk avhandling. Göteborg, 1974. 387 s. Sv.kr. 45,-.

Samme: Fysiokratismen i svensk tappning 1767–1770. Göteborg, 1974. 201 s. Sv.kr. 30,-.

De to bind fortjener ubetinget, at også danske læses opmærksomhed bliver henvendt på disse undersøgelser, der er publiceret som henholdsvis nr. 31 og 35 i Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet. Disputatsen er et forsøg på at indkredse et omfattende problemkompleks, belyse en række forskellige typer på afkastning af jord og fremlægge eksempel på forholdene indenfor et enkelt geografisk område, Skaraborgs len. Som det meget store antal tabeller, kort m. v. viser, vedrører fremstillingen også på mange punkter en udvikling, der ligger forud for eller følger efter frihedstiden 1720–70, men dog overvejende i 1700-tallet. Dr. Herlitz søger at bestemme ejernes udbytte af det meste adelsgods i 1700-tallets begyndelse, og i forbindelse med et formue-beskatningeksperiment 1713–16 undersøges ikke blot selve vurderingerne, men også vurderingsmetoderne; kapitel IV giver en sammenfatning. I kap. V belyses gårdelinger (hemmansklyvning) i 1700-tallet, udviklingen i de forskellige områder og på såvel krongods som adelens besiddelser. Herlitz kommer til det resultat, at antallet af gårdbrug i ca. $\frac{3}{4}$ af Skaraborgs len kun blev forøget ganske lidt i perioden 1748–1813, 3 %, i de skovbygdsprægede områder dog langt mere, men for lenet som helhed ikke over 7 %, mens Nils Wohlin beregnede det tredobbelte. Udviklingen på de jorder, som bønderne havde i brug, var givetvis af særlig betydning, og den forløb anderledes på selvejer- og krongods end på adelsgods, hvor tendensen til gårddeling var svagere og hvor efter 1778 forholdsvis flere fæstegårde blev lagt ind under hovedgårde. Et enkelt fogderi (Läckö) indtog en særstilling med mindre tilvækst og senere større nedgang. En kontrast